

ԵՂԾԵՐԻ ՈՒ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄՆԵՐԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՑԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐԸ...

Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարը՝ հայության քաղաքական ճակատագրի վերջին՝ նախադեպը չունեցող բացառիկ հերոսական էջը, լի է արիության և ռազմական բարձրակարգ տաղանդի աննկարագրելի դրամատիկական անցքերով, որի անցումները դարձան գեղարվեստական գրականության թեմատիկ առանձնացումներով ստեղծված, ազգային գաղափարակառույցը հատկանշող օրինակների, արվեստի սքանչելի երկերի ընտրանի՝ ասք, հուշապատում (մեմուար), պատմվածք, քերթված, պատմավեպ, դրամատիկական երկերի, պատառիկների շարք, որոնք ստեղծեցին այդ պայքարին մասնակցած, պայքարն ապրած գրական մշակները՝ գրչի զինվորները...

«Քրիստոսի ծաղիկները» վիպասը այդ շարքի լավագույն գոհարներից մեկն է՝ արարված մտքի և հոգու անկրկնելի փայլատակումով, իմպրովիզացիոն ծալքերով, տաղանդի շռայլ դրսևորմամբ, որի հեղինակը արդի հայ քերթության, գրականության եզակի ներկայացուցիչներից մեկն է՝ Վարդան Հակոբյանը, պոետական հնարանների վարպետը՝ կանգնած Արցախյան շարժման, գոյամարտի մայրուղում:

«Քրիստոսի ծաղիկների» լեզվամտածողության կուլտուրայի շուրջ դատողությունները բերում են հետաքրքիր փաստարկների:

Հակոբյանի հասարակական ու գեղագիտական ընկալումները իրենց օբյեկտիվ (իրականություն) և սուբյեկտիվ (գնահատողություն) դիտույթներով հաճախ միասնական արտահայտչատարածք են ընդունում: Բանաստեղծի էսթետիկայի՝ գեղագիտության համակարգը իր յուրահատուկ կատեգորիաներն է ընդգծում՝ գեղեցիկի, վեհի, ողբերգականի ու կոմիկականի միջոցով: Ինչո՞ւ միանգամից նրա ասքում միահյուս դարձան արվեստի ժամանակային տեսակի՝ գրականության մեջ գեղագիտության կատեգորիաների այս հոսքը. զարմանալի է:

Գեղագիտական կատեգորիաների համակարգը իր խառը դրսևորումներով առաջ է եկել վիպասի ժանրային բազմազանությունից, իսկ վերջինս հետևանք է հեղինակի աշխարհըմբռնման, հասարակական կյանքի բազմաբնույթ հարցերին անդրադառնալուն, ազգային ավանդությունների, ծեսերի, հավատալիքների, բնավորության, վարք ու բարքի շուրջ փիլիսոփայելուն, արժեքների վերհանման, գնահատման, պահպանման միտումներին, դասային առանձնացումներին, մարդկային խավերի՝ արվեստի, գրականության նկատմամբ ունեցած հասկացության ըմբռնմանը, դրանից առթող՝ իր իսկ բանաստեղծի վերաբերմունքից, որ լուսամուտ է բացում դեպի մարդկային բարքերը, քաղաքական, պատմական երևույթները:

Բանալի բառեր՝ Նիցշե, Մոնթե, Քիրս, Զառունգ խենթեր, ասք, մեմուար, Քրիստոսի ծաղկանոց, Սարդարապատ, հայդուկ, Մոռով, Գևո, հարալեզներ:

**Արցախը
ծաղկազփր նամակ է լեռների վրա՝
պարզված հավերժին...**

Վարդան Հակոբյան

Արցախի արարչակերպը, արցախցու ֆենոմենը, արցախական բառ ու բանի, տաղ ու հորովելի, ինքնախոկումի, ինքնահայտնության երևույթը հասկանալու, քննելու, մեկնելու համար առնվազն արցախցի պետք է լինել՝... խորքով ու լայնքով, արյան բաղադրությամբ ու բարոմետրով, ոգեղեն տրվածքով և սլացքով, տարածության պարամետրերով, պատմական, աշխարհագրական լանդշաֆտով, էթնիկ տոհմական լինելությամբ՝ ինքդ քո էության խորքում թթխմոր դառնալով, ու... ի վերուստ իրավունք ինքդ քեզ վերապահելով՝ ընկղմվելու նրա տիեզերական լինելության խորքը, մեկնելու նրա միֆական արքետիպը, ժամանակների վաղնջական հոլովույթում գտնելու նրա դիցաբանական տոտեմը, աստվածային մեկնության և լինելության սկիզբը, արևորդկանց խորհուրդը, ու շուրթերը նրա տիեզերածավալ արքենիությամբ, հրեղենությամբ պիտի ծխատուրքի ելնեն, արևախորհրդի՝ գաղտնագրությամբ, վաղնջական ցնծերգով.

Էգ, արեգ, այ էգ, արեգ,

Էգն արևուն տանք բարև...,-

աստղացույք է, աստղահմայիլ՝ հիշողության երկնականարում, նախասկիզբ՝ շղթայված լայնածավալ անսահմանությանը, շաղկապված արցախցու բացառիկությանը, կնիքված արքենի Թուր-կեծակիով՝ արցախյան բարբառով՝ «Մեր պառը երգինքանա կաթալ», ահա այսպես, այս թթխմորից հունցված՝ հայտնության իրավունքով երկնվեց «Քրիստոսի ծաղիկները»... «Դադարներ՝ կտրուկ շրջադարձերով» և այլ ենթավերնագրերով բազմախորհուրդ, իր իսկ խորքում գեղարվեստորեն բազմաժանր երկը, տվյալ դեպքում՝ ասքը...

Խոհածենք քերթվածի ու քերթության, ասքի, նախնյաց խնդրականներով՝ պոետիկայի, քերթողական արվեստի շուրջ...

Քերթությունը «ազատական» արվեստի խմբակիցն է, ձև ու բովանդակություն, կշռույթ է ստանում «ազատ» շնորհյալների կողմից, ենթակա է միմիայն ինքն իր խորքից առկայծող խնդրականներին ու ներքին խորհուրդներին, պահանջություններին՝ մարմնավոր ու ոգեղեն փիլիսոփայական, գեղագիտական, իռացիոնալ, ապա և բանականության մտակերպերը ցուցող օրենքներին:

Իսկ դրանք արվեստի օրենքներն են՝ աննահանջ, սահմոկեցուցիչ՝ մերկ, մորեմերկ, գեղադեմ, «խորշակահար» ու անթերի, ազնվագարմ, բայց ցավամոռն, էախոսությամբ՝ մաքառող ու... երկվախոկ, երկվադեմ, դարահեծ, դարադավ, բայց՝ ազնիվ ու նվիրյալ միակ ոգեմիտին՝ ազատության խորհուրդին ու լինելության կերպին, կենդանի, շարժուն, երևակայության սահմաններին, ձևույթներին մերձ, այն ամենին, ինչ կյանքը հավանական ու հնարավոր կհամարի ու... երևակայության ստեղծած արդյունքը ընթերցողին կմղի գեղեցիկի, կյանքի խորշերում հայտնված մարդկային ճակատագրերի բացահայտմանը:

Գեղարվեստական կերպարներին զուգընթաց կցուցի տիպական հանգամանքների բացումները: Հասարակական բարքերը հաճախ կծնեն իրենց սպասարկող գրականություն, սակայն սոցիումը երբեք չպիտի կաղապարներ ստեղծի ու ստրկացնի գրականությունը, բանաստեղծությունը, արվեստը:

Հարկա՛վ, հասարակական կյանքը, մարդկային բարքերը, հարաբերությունները, դասակարգային պայքարը, պատմական, փիլիսոփայական, քաղաքական, տնտեսական առանձնացված ձևությունները իրենց ազդեցություններն են երևան բերում գեղարվեստական գրականության կամ՝ ամբողջությամբ գեղարվեստի փիլիսոփայության մեջ: Բայց անկախ այդ համակարգերից, իսկական արվեստն ունի ազատ պահվածք, պարտադրված օրենքների կատարածու չի դառնում, այլ սոցիալական բոլոր հիմնահարցերի իրական արտացոլանքները, սոցիալական բոլոր խավերի զսպանակված, բռնադատված մղումները դարձնում է կշռույթ, նժար, բիրտ աշխարհի «քաղաքակիրթ» ազդակները, որոնց հրամայականի տակ կստրկացնեն մարդու վերջին ազատախոսության, ճշմարտացիության փշրանքները: Դրանք չպիտի միակ ճշմարիտ խոսափողը կոչվեն, չպիտի սուտ օրենուսույց լինեն...

Գրականության հիմնական նպատակը կյանքի իրական հանգամանքների ու իրական բարքերի ցուցումն է, տիպական կառուցվածքի վերհանումն ու ճանաչողական, գնահատողական մղումներ ստանալը: Իրական կյանքը ստեղծում է արվեստի մեծ գործեր, գեղագիտական, իմացաբանական մղումներ է ներարկում նրա երակները, ժամանակ հարաբերությունում կրում է որոշակի ընդհանրություններ, փոփոխություններ, բայց պահում է յուր արտացոլանքները գրողի աշխարհայացքի և նրա ստեղծագործության վրա: «Երևելի կրիտիկոսը»՝ (Մուրացան) Բելինսկին, նկատում է՝ արվեստի շուրջ դատելով, թե վերջինս իրականության վերարտադրությունն է, կրկնված, կարծես նորից ստեղծված մի աշխարհ:

Իսկական գեղարվեստական երկը, սնվելով կյանքից, ծնվելով նրա հարաբերությունների ու հակասությունների բախումից կամ զուգակցումից, ժամանակի մեջ մնում է որպես մշակույթի արժեք. հիրավի՝ ճշմարիտ է Չարենցը.

***Թեկուզ դարն է ծնում, և երկիրն է տալիս երգին շունչ ու ոգի-
բայց երգը երկրից ու դարից մի՛շտ երկար է տևում...***

Հաճախ գեղարվեստական երկն է ստեղծում իր գնահատման չափանիշը՝ յուրովի գծելով քննողական դաշտ, առաջադրելով մեկնողական ներքին խառնվածքին բնորոշ պոետիկա՝ գրական համապատասխան դիտություններով, ենթարկվելով կամ չենթարկվելով տեսական ժանրային համապատասխան սկզբունքներին, օրենքին ենթակա ամբողջացմանը՝ եզրագիծ ներկայացնելով... Մեկնաբանական և արժեքաբանական, վերլուծական, համադրական, հակադրական գնահատման ասպեկտներում դիտենք երկի կառուցողական շրջույթները՝ խառը, կանոնավոր, թե՛ անկանոն, անձն թե՛ անանձն բանաստեղծական տաղաչափական մեկնության մեջ, ավանդապահ, թե՛ ավանդախախտ դեստրուկտիվ ընթացք վերապահելով դրանց՝ տվյալ դեպքում Վարդան Հակոբյանի «Քրիստոսի ծաղիկներին»...

Ի՞նչեր են սրանք, թե՛ ո՞վքեր են նրանք՝ «Քրիստոսի ծաղիկները...», որոնք ի վերուստ արդեն կարգված են լուսապսակվելու, լուսապսակ կրելու մի ավելի վեր, ավելի հրեղեն, հայրենադեն լինելության՝ ազատության, անկախության ուխտին:

Հարկա՛վ, հարցադրումն անբեկանելի, անտրոհելի, ցուցումը՝ աստվածահաճո
ու աստվածատուրք...

Ա՛սք է, թե՞ առասպել, հիշողություն՝ն, թե՞ պատմություն, տարեգրություն՝ն, թե՞
ժամանակագրություն, խենթ-խիզախների վարքագրություն՝ն, թե՞ հորինվածք՝
տաղանդավոր վիպերգուի՝ լեզվամտածողության բարձր մեղեդայնությամբ, քնարա-
կանությամբ, էպիկականությամբ, թե՞ քերթված՝ վաղնջնական ժամանակներից
քերթողական վսեմական տարատեսակներով կոփածո, բնածո՝, բնավեր հա՛վք, թե՞
բնարար ծիծեռնակ, թե՞ մորեմերկ, անդիմադրելի կույս՝ յուր խորհրդածննդանյութով,
կենսահյութով, ոգեղենությամբ, լույս-լույսերո՛վ, լուսեղեն, անհիշելիության սահմա՛ն,
թե՞ քերթվածի նորադիր սահման, թե՞ մկրտության ծես, սիրարբի՛, հուրարբի՛, թե՞
էպիկական ներբողական, հաղթերգ՝ արեգական, Արցախական, Արփի Գետիկի արքե-
նի ծործորներում վիպերգվող տաղ՝ անչափ-չափակի՛ր, դեռևս հողեղե՛ն, միֆեղե՛ն,
աննյութեղե՛ն, ինքնաբո՛ւյր..., ու... դադարները՝ հուշակտոր, դադարները՝ ոգեղեն,
մանանա-հուսկ՝ անսանձ-անդարձ, երկնեղեն, կապտեղեն, արնացուլ՝ ծամ-ծաղիկ ու
շողք, լուսաշող, սրբավայր՝ դալարագեղ, դալարավարդ, դարահե՛ծ...

Հեծումներ մտքի, ոգու, կանչի, սիրո, սրի, արյան, ցուլացումի ու սիրատենչիկ,
սիրաշրթունք, սիրածոցիկ՝ խաղ-խաղիկներով, սիրակտուց, սիրախտակիր՝ մեծ,
անգուգական սիրո, մեծ սպասման, ծննդի, մեծ լարման՝ ազատաբաղձ, ազատատենչ,
նահատակության ու լուսակրության, մեծ մոռացման, մեծ սկզբի... հերոսացման՝
ազգովի, արցախովի, մեծ հեծծումի, մոգության, մեծ տաղասացության ու... ազատա-
կան խորհրդի, տիեզերածավալ ծննդի՝ արցախածննդի, կտրուկ դադարներով,
դադարներ՝ կտրուկ շրջադարձներով, դադարներ՝ վիպապատումի խնկումներով...

«Դադարներ՝ կտրուկ շրջադարձերով»

«Դադարների» բանաստեղծական կատարումը՝ կառուցողական կերպը,
կարծես հիշեցնում է անտիկ աշխարհի մեծ **էպիկականեր (հաղթերգեր՝** ներբողներ)
արարողի՝ Պինդարիոսի (Ք. ծ. ա. 6-5-րդ դդ.) քերթվածների շարային, ժանրային
արտասովոր, վսեմաշուք կազմանյութը՝ հասարակական ծեսերի, ավանդապատումի,
տոնախմբությունների, առասպելական վավերացմամբ հորինված երկերի հանգույն
պոետիկա՝ ներկայացված ավանդապահ-ավանդադեմ ստրոֆե-անտիստրոֆե-էպոդոս
կառուցվածքային դիտությամբ...

Հակոբյանի մոտ պատկերները քերթության **ստրոֆեով՝** «Երկիր սրբավայրով»,
ու փիլիսոփայական խոհի՝ **անտիստրոֆեի՝** «Դադարների» պրոգայիկ արքեսիպով
ու... նորից՝ «Հաղորդություն» ստրոֆեյով են կազմաբանվում:

Քերթողական միջնորդությամբ բանաստեղծը արարման խորհուրդն է քննում,
մեկնելու՝ «Կրկին դադարներ»-ից **էպոդոսին՝** «Անխուսափելի կյանքից» ու
«Շրջանակից դուրս» միջնորմները՝ այն տարբերությամբ, որ միակ՝ հազիվ չափային
շարժում տեղավորվող Պինդարիոսի հզորահաղթ անցումներին հակառակ **ստրոֆե,**
անտիստրոֆե, էպոդոս կառուցվածքային եզրույթով Հակոբյանի պոետական շրջույթ-
ները անչափակիր են, քերթվածից՝ արձակ ձգվող, արարվող ծեսից ու ծննդացուլքից
առասպել ու... տարեգիրք-վարք դարձած ասք-լինելություն, հուշամատյան, ասք-
ավանդապատում, ապա մորեմերկ սրբացում-ծաղկեպսակով՝ դափնեվարդ, թե՞

մրտու, թե՞ վարդեվարդ՝ Քրիստոսի ծաղիկների՝ սուրբ նահատակների՝ Արցախական աշխարհի նահատակների արյան շառափալով, կորուսակիր վարքով պսակյալ... Այսպես ձև ու ձևույթ, խախտ ու չափություն, սկիզբ ու նախասկիզբ՝ գիրկընդխառն արարվել է ասքը՝ Վարդանական «դադարների» կտրուկ շրջադարձերով, քննելու ինքն իրեն ու ժամանակը, Արցախյան գոյամարտը, զինվորներին ու Խաչի պապին, Մաթենիկ տատին, թե՞ Ջառունց խենթերին՝ Ակուսիկ Ջհանին, Ծատուրին, ո՞ր մեկը թվես, բոլորին՝ ծակ պտուկ դարձած, հե՛յ Միեր, ո՞ւր թռավ քո սիրտը՝ թնին, հնին հնք տվեց ու... թռավ հրաշքի պես, հե՛յ, Միե՛ր...

Թե՞ կռիվ կա աշխարհում, ախր կռիվը նախ յուրաքանչյուրի հոգում ու մարմնում է, որ կելնե ու կհորդանա ու Արցախական աշխարհին ապավեն կլինի, թե՞... ու դադարները այլևս դադարներ չեն ուղղակի իմաստով, այլ՝ ցավ ու կորուստ, ոգեղեն ցուք, կրակված հոգիներ, արցախականչ ձորեր ու... երդում՝ եռագույն դրոշին, այս ե՞րբ և ինչպե՞ս, որտե՞ղ ու ո՞ր ժամանակներից ու... այսօր ժամ ու ժամանակ տվել ու կռիվ են բռնել անտեր թուրքի հետ, որ փորձում է տիրական լինել իր մոզոնած «հայրենիքում»: Այսպես Վարդանական ասքը գլորվում, հա՛ գլորվում ու կարոտականչ դարձած, անտեսադեմ է. Մաքունց սարի սուրբ մատուռին պահ տված 3 տարեկան երեխա ասես, որ... «ամուր սեղմել է մայր մտնող արևի շողերն ու քնել՝ անցած, ներկա ու գալիք բոլոր պատերազմները հաղթանակած»՝ վաղուց զինվոր դարձած է... Հապա՛...

Հակոբյանի բանաստեղծ տող չէ այլևս, նրա բանարվեստը դրասանգվել է պատկերախիտ քննամար, ներքին խմորումների հայեցմամբ ու... մակդիր էպիտետները այլևս ոչ թե երկրորդվել, այլև երրորդվել, չորրորդվել ու աստղաթև են, իրոք, հայեցողական են, համադիր ու հակադիր են անվերապահորեն,-

Երազը - ահա մեր առաջին հանդիպման վայրը:

Երազը - ահա մեր ժամադրավայրը վերջին¹, - կխորհեն հերոսները:

Իսկ սամում ապրած արցախցու հոգուն՝ բանաստեղծական հոգուն, երազը կդառնա միայն սպասված ժամադրավայր:

Ի՞նչ ավանդական չափություններով պիտի քննել ասքը, երկվություններով լցված Հակոբյանի քերթողական հոգու դինամիկ անցումները, ի՞նչ խոհափիլիսոփայական դիտույթներ է նա ելման կետ ընդունում ու, արդյո՞ք, ընդունում է, արդյո՞ք, մի տաղանդավոր ասացող չէ՞ շուրջ-շուրջ բանաստեղծ դարձրել երկիր դրախտավայրի շուշանափերին իր սիրակիր թարթումները փնտրող քերթողը, պոետական ի՞նչ կառույցներ կան ու... ենթակա՞ են, թե՞ կարգալույծ, ասացողի բանատրո՞ւք է, թե՞ հոգու անսահման մերձերից ձայնարկող, կրկնաձայն ու անդնդախոր ավերի եղեգան փող, չարագույժ կռինչ...՝ ո՞ր կենդանու տեսքով.

Եվ մի ամբողջ գիշեր, թեժածարավ գույների մեջ

թավալվելով,

ես ընկղմվել էի հովտի մանուշակներում, պառկած էի տկլոր,

վերակերտում էի ժայռերը՝

չկարողանալով կասեցնել

¹ Հակոբյան Վ., Քրիստոսի ծաղիկները, տե՛ս Անդրադարձի տեսիլներ, ԵՃ, Ե., «Հայաստան» հր., 2002 (այսուհետև՝ Քրիստոսի ծաղիկները), էջ 505:

իմ այնքան տաք բռնկումի գրոհը դեռ կին չտեսած
եվ անանուն ու անմարմին, թունավոր ծաղիկը դրախտավայրի²...

Եվ պետք չէ լավ քերթված արարելու համար չափակիր լինել եղած գրական ուղղություններում ու պոետական կոլտուրայում: Լսենք Արշակ Չոպանյանի մեկնումները գրական երկի ու գրական ընդհանուր օրենքների հարաբերությունների շուրջ: «Ենթադրել որ գրված կանոններեն, տրված բանաձևերեն, վավերացված սեռերեն դուրս չկա գրականություն, ատիկա իմաստակություն է: Գրականությունը կը ծնի արվեստագետին տպավորական հոգիին վրա արտաքին ու ներքին աշխարհներուն ըրած կրկին ազդեցութենեն, և գրական գործերն են, որ կանոնները կը շինեն, ոչ թե կանոնները՝ գրական գործեր»³:

Իսկ բնության բոլոր անտես ու անմարմին երևույթները դեռ երկունքված ու ծնունդ չապրած, դեռ աստղացույք ու ասքաշյուղ, հմուտ ասացողի շրթին՝ շառագույն հևք են ու ծարավի են, ծարավի՝ հավիտենական ճամփածիրներում ու ձարխոտերի, գիլամասրենու, դեղձենու և անգամ՝ հարալեզների կանչերում, որ ծառերի վարսերն են, ու ծեծկոտուք՝ շրթաշուրթ, անխոս մեղեդի, կորսված, թե՞ դեռ չերգված, հավաքված բանաստեղծի հոշոտված մարմնի ու անչափակիր հոգու շուրջ...

Կա ու չկա վերադարձ ու սպասում, կա ու չկա ժամադիր հուշ ու «չբռնկվող երագ ու շող»:

«Դադարների» ելման կետը նաև Արիստակես Լաստիվերտցու «Պատմության» քերթողամուտն է հիշեցնում, թե հարկ է ի ձայն ընդունել՝ ինչ մեղքերի գնով պատուհասվեց ազգն հայոց ու... մատենագիրը, որ շարունակում է Նարեկա դպրոցի ավանդները, շարունակաբար, տարեգրական, պատմագրական, ժամանակագրական երկասիրություններին հատուկ դիտություններով, ժանրահյուս հարաբերությամբ է մատենագրում Հայաստան աշխարհին թուրք-սելջուկներից հասած դժբախտությունները՝ մեծ սթափությամբ ու ճշտությամբ տալով Հայաստան աշխարհի քաղաքական նկարագիրը. Հայաստան երկիրը «այժմ ընկած է բոլոր ճանապարհների խաչմերուկներում՝ մերկ, խայտառակված, և կոխկրտում են նրան նախատինքով ճանապարհների բոլոր անցորդները՝ ելած հայրենի աշխարհից, օտարացած ծանոթներին, հեռացած ընտանիքներից, բարեկամներից ու ազգականներից՝ դարձել է գերի ու կալանավոր բոլոր ազգերին»: Հակոբյանի ասքում ևս ժանրային միախառն դիտություններ են գծվել՝ պատում, ասք, նովել-նորավեպիկ, քերթված, տարեգրություն, ժամանակագրություն, պատմություն ու... Արցախական աշխարհի լինելություն, պայքարի, գոյատևման հաղթության մարտադաշտ: Լաստիվերտցու Հայաստանը կոխկրտված է, իսկ Հակոբյանի Արցախական աշխարհը փորձում է հաղթության դափնիներով զարդարել յուր հերոսներին...

Սպասում եմ,
որ ճակատիս գրերում ճշտումներ մտցնի Տերը,
որն ինձ տվել է տառապանքը անկշռելի

² Նույն տեղում, էջ 506:

³ Չոպանյան Ա., Մեր գրականությունը, տե՛ս Հայ գրական քննադատության քրեստոմատիա, 2 հ-ով, հ. 2, Ե., Երևանի համալսարանի հր., 1984, էջ 481:

ու ամեն պահ բզկտվող աշխարհի ամենամեծ սերը⁴:

Ու արարման, փլուզման, վերակերտման, կորուստների լաբիրինթոսում ու գեհենոսում անգամ Պլուտարքոսը անհայեցական է, գիտե որ

Աստվածների և

չաստվածների կռիվն է անվերջանալի:

Ժամանակները սառնարյուն են, հաշվառք ունեն, անբարո ու անմիխիթար են, սակայն, գիտե

Անցնում է

ամբողջ մի հավիտենություն⁵:

Արցախական աշխարհը, սակայն, գիտե ներքուստ ծանրութեթև անել լույսի ու արյան աշխարհը: Այլևս մահտարածամ ու մոռնչ է խոժոռամիտ.

Սամումը սև անապատի եկել, լեռան դուռն է ծեծում:

Հայոց Արցախական ամուր ու վես լեռները ևս այրուձի են, ներքին կորովով ու սպասելիքով: Այսպես-նախասկիզբն է ասքի, հերթապահ-զգուշացում, քամելիոն ու լորտու, աշխարհի հոգը չէ՝ ո՛վ և ի՞նչ է լինում. Հակոբյանի բանաստղղ ասքաշող է ու հարցում, պարադոքս ու անպատասխան, անշուշտ, ինքն էլ և՛ սամումը կցուցի, և՛... ասքաշողը.

Ամենաթեժ կետը երկիր մոլորակի, ուր կանգնում եմ՝

ոտքիս տակ է...

Իսկ դա Արևելից տունն է՝ Արցախատունը, խենթ-խիզախների հայացքակիր ու վիրակապ թներով ու թոնրաշուրթ սրտով... Վիպե՞նք... Վիպում է Հակոբյանը՝ թերևս ափսոսանք ունենալով խոհակիր հոգում ամուլ ապրած երագների համար.

Անձադիկ ծաղիկը աշնանավերջի ափսոսանքն է...

Այսպես երագադիր՝ ժամադրումով կայանում է մի խորհրդավոր ծես՝ առասպելաբանվելուն՝ հոգուն ու սպասելիքներին՝ ծուռ, Սաթենիկի թոռ, Սարգսի որդու խռովքին՝ համադիր և հլու.

Իսկ դրախտավայրը կայանում է միայն կորսվելուց հետո⁶...

Դա այդպես է՝ լինի սիրո, ծաղկի, ծիլի, բույրի, լույս ստինքների, ուր Ադամայգում կաթը գծվում է բանաստեղծվելուց:

Իսկ կյանքի անցումներում նրանք են՝ ասացողի խոհակիցները, սիրակիցները, երագակիցներն ու չեն գտնում, ու գտնում են..., կորցնում են ճամփաներն անթվակիր, անհասցե, որ իրենցը և իրենցը չէ՛ն... չէ՛ն. ամեն ինչ խունկ, ամեն ինչ անգո... ու անցումները՝ շիկացած, որոնք բանաստեղծի միջով են անցնում, նախանիշ են ինչ որի, որ որն է՝ աներկյուղ, նա՝ գո՞ւցե թե՛ անգոն ու անդեմը.

Բերում է աչքեր, դեռ ոչ ոքի չտեսած...

Բերում է սիրտ, դեռ ոչ մի կրակում չկիզված⁷...,- ու սիլլոգիզմներն են ընթացքավորվում, որ փիլիսոփայինն է, այստեղ՝ Վարդանինը, ու շիկացած պատկերները, որ քերթողինն են, ու ասացումները, որ ասացողինն են ու աստղածղի,

⁴ Նույն տեղում, էջ 502:

⁵ Նույն տեղում, էջ 504:

⁶ Նույն տեղում, էջ 504, 505:

⁷ Նույն տեղում, էջ 510:

հուշաբույր, երկնառաք ու բազմաստեղ են, հույլք-հույլք ու... դա Հակոբյանի անսանձ հոգին է թևածում, չափ ու ձևությ չընդունող, ասրափայլ ու կոստոտոտիկին խոհակիր՝ սարսռամիտ... սուլում են, փնջում են, ելնում ու թևում են: Արցախյան պիրկ լեռներ ու ձորերն են, այրուծի են, արնացուլք ու երազ են, հրեղեն լույս... ինքնատրոնման ու ինքնաճանաչման, ինքնատեսության խենթացումն է ու ամենը նաև մի հոգեկրի պես զինվորացու են, դեռևս չպտուղված ու պտղավորվածները, պապ ու տատը:

Ես արդեն ինձ չեմ ճանաչում Աստծո տված քո վրձնի ծայրին,
և սա իմ ինքնահաստատումն է ժամանակի
և տարածության մեջ...
տիեզերական⁸...

Բանաստեղծի ինքնահաստատումը ելման կետն է, որտեղից ամեն ինչ այնքան պարզ է ու... Հիասկացված, բայց և բույր է թուփում, ու սիրո բույրի, կարոտի, ցավի, երազի, չաստվածների, հեթանոս աստվածների սարսուռների դռները բացվում են ու փակվում, բանաստեղծին դողերոցքում բռնացնելով.

Իսկ մեր տունը՝ սպասումն է մեր, սուրբ սիրո մեջ,
Բա՛րձր, Բա՛րձր, ամենավեհ լեռան վրա աստվածամերձ⁹...

Քննելով Մուրացանի պատմության փիլիսոփայության համակարգը՝ մի առիթով Սարինյանը նկատել է. «Մուրացանը պատասխանելու համար ներկային, հարցում է անում անցյալին»... Թերևս դա պատմավիպասանի համար պարտադիր ստեղծագործական նախապայման է, նաև բանաստեղծի, մշակույթի մարդու համար ընդհանրապես... Այս զգացողությունն էս ունենում «Գալիքի հրավերքը կամ առերեսում անցյալի հետ» հատվածը ընթերցելիս ու... որպես վտանգն նախազգող ցավի նախանիշ, բանաստեղծը նախածին

Կրակը լափիլզելով՝ ինչ պատահի, մոտենում է...
(Վիհ: Անդունդ: Թռիչք-անցում):

Անհասին հասնում է նա, ով չի հասնում. որովհետև՝ երբ
Աստված է խոսում

լսում է բանաստեղծը,
ուշիմ,
խելագար,
երբ սկսում է խոսել բանաստեղծը,
Աստված չի «լսում»¹⁰, -

Իսկ աշխարհը, մարդիկ, և առավել՝ Աստված, լուռ են խորհրդավորությամբ,
ու դրանից առավել անհանգիստ է բանաստեղծը.
քանզի եթե լսող չկա, առավել ևս՝ պիտի ասել, ասել, ասել...
Իսկ, որ ավելի սահմոկեցուցիչ է՝ կրակն մոտեցող
«լափիլզող է» ու ծառն՝ այստեղ՝ Արցախական տունն է,
- ծառը տեսնում է-
ու չի կարող փախչել, ու չի կարող նահանջել. ծառ է՝

⁸ Նույն տեղում, էջ 511:

⁹ Նույն տեղում, էջ 513:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 514:

ընդերքներում խորը ագուցված արմատներով:

Չի՞ էլ փորձում¹¹...

Այո՛, ծառը՝ Արցախա տունը, մետաֆորիկ պատկեր հարցադրում է, անձնավորված, խորախորհուրդ, քանզի Արցախա տունը հին ու արմատավոր է, որքան էլ վտանգն կա, ինքն իր արմատներով հողի ընդերքում է. փոթորիկներ կգան ու կանցնեն, հողն Արցախական անասն է ու հավերժական...

Բանաստեղծի հիշողությամբ արցախցին քրիստոսածաղիկ է, հաճախ՝ նահատակ, բայց պատրաստ նորից հանուն հող հայրենիի մարտիրոսվելու, լուսապսակ կրելու...

Իսկ բանաստեղծը նախ և առաջ փիլիսոփա է. խոհածումները նրա՝ սիլլոգիզմներ՝ պատճառահետևանքային, առաջնայինից՝ երկրորդայինը միտվող սքոդումներով, աֆորիզմիկ՝ հետ ու առաջ դարձվող քննումներով. հարկա՛վ-

Հինը այն է, որ նոր չի լինում ոչ մի ժամանակ:

Քանզի բանաստեղծությանը ես մոտիկ եմ եղել

անհամեմատ,

երբ ավելի, անասելի շատ հեռու էի բանաստեղծությունից,

երբ ես դեռ չէի ծնվել,

բայց, անշուշտ, սերը կար աշխարհում:

Եվ բանտերը ազատության օազիսներ են:

Եվ ի՞նչ պոեզիա, եթե բանտերը լիքը չեն պոետներով:

Ու չնայած չափանիշ է ն՛ցավ ն՛կարոտ, ն՛սեր, ն՛ իշխանություն,-

Մուտ է, թե արքաները մենակ չեն մնում,

բոլոր արքաները լինում են մենակ:

Իսկ թե մենակ չեն՝ ինչ արքա:

(Աղվանից Վաչե արքայի երկվությամբ տնքող

հոգու հանգույն է բանված)...

«Լափլփող կրակի» արահետներում Արցախական աշխարհն է:

Ապագայի հրավերքը Աստծո սուրբ ոտնահետքն է հայոց

բիբլիական լեռան վրա¹²...,-

իսկ ճանապարհները ոտնահետքերն են, ոտնաձայները՝

տիեզերացունց մոնյունով Միամանթոյի, Ռուբեն Սևակի, Վարուժանի...

ու բանաստեղծված Արցախա հողում քերթության ու քերթողի շրշյուն է, ոտնաձայն,-

Ծանրացել են դեպի լյառն Արարատ բարձրացող Ուիթմենի քայլերը¹³...

Ու Ռոսկան սարը վիպական պահվածքով կարծես ելել է ծիսատրուքի.

երեսը փռել է ոտքերի տակ արեգակի՝

մի անծայրածիր, արյունոտ ժամանակի մեջ¹⁴...

Եվ ժամանակների նահատակները թխաչ մեծն Սևակն ու խարտյաշ

¹¹ Նույն տեղում, էջ 514:

¹² Նույն տեղում, էջ 516-518:

¹³ Նույն տեղում, էջ 523:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 524:

տաղանդավոր նրբերգու Եսենինն է, որ Կոմիտաս Հակոբյան քերթողի՝ Քրիստոսի ծաղկամարմին նահատակի սիրելին է, որին «մի օր աստվածներն հորինեցին» ու աստվածները խանդախառն «հարսնամոմի մեջ տաք-մեղրախոսուն», բանաստեղծի հոգին որպես նվեր՝ խնդրառուն դարձրին... աստծո դռներին... Նույն ծաղկի՝ սիրելիի մազափունջը ավերում: Օ՛, ասք է խնայ՝ աչցունքոտ. ու դարձդարձիկ՝ անցյալի ոգեղեն ստվերներն են սահում սիրայնամիտ, սիրախտավոր, բանախտավոր՝ Անդրանիկ, Նժդեհ, Արաբո, թե Աղբյուր Սերոբ, Նիկոլ Դուման ու Թևան, Տալվորիկից մինչ Հաքառու գետ, Մասիսից մինչ Քիրս, Վազգեն ու Ավո, Նորիկ, Ասկովկա, Արտուր ու Խաչիկ Դաշտենց՝ մեծ վրիժառուն, ապա մինչև այս ամենը չէր, երբ փիլիսոփայական խոհը երկունքվում է, ծննդալույս է բերում, երբ՝

Աղբյուրից կախվել է ծարավը,

Սիրուց կախվել է... աշխարհը, (սիրտ ասենք՝ շատ է մաշված):

Գոնդոլների Վենետիկում Բայրոնը ավի մեջ ընթերցում է մի բուռ հող¹⁵...

Ապա նախաստեղծ արարումը շարունակվում է, այս անգամ անցյալ-ժամադրություն տեղայնելով. այս անցումները նախապատրաստում են մի մեծ ընդմիջման՝ դադարների-ստրոֆե-անտիստրոֆե-էպոդոս կառույցով, որտեղ բոլորն են երևում՝ Արցախական աշխարհի ծոերը՝ խենթերը, իսկ ասացողը՝ ծոերի մեծ տնից է՝ Զառունց ծոերի, տո՛, էս ի՞նչ երկիր է, բոլորն էլ ծուռ են ու... աստղավոր, աղվոր ու շանթ ու հույլք-բոց... ու անմար է ամենուրեքը՝ մի մեծ նախապատրաստում, մի մեծ ոգողեն, ասպազեն պատերազմի, ընդդեմ թշնամու, այսպես՝ խենթակոթիվ է.

Բոլորը՝ աղջիկ, երագ, տղա, կարոտ, քայլում են դանդաղ, անշտապ.

և ոչ ոք չի նկատում ժամանակի մեջ, որ վազում են բոլորը:

- Իսկ անտես աշխարհի միակ տիրակալը՝ քերթողը, այլևս վաղուց տեսակիր է.

Տեսնվող աշխարհն ինչ է չտեսնվող աշխարհի հետ
համեմատած¹⁶ ...

Այո՛, բոլոր ճանապարհները տանում են մի մեծ պատրաստության, պոթթկման, արարման, խենթացման՝ գրելու ազգի վեցերորդ ավետարանը՝ կովականչը՝ ազատականչով փաստված...

... Իր ետևից ուղարկված կարմիր խնձորը ավի մեջ՝
հորիզոնի վրա կանգնում է Նեմեզիսը¹⁷ ...

Ու պատկերը գեղարվեստական արժեքից բացի քաղաքական արժեք է ստանում, Նեմեզիսը՝ վրեժխնդրության աստվածը՝ աստծո կարգադիր, ինքը հենց հրամանավճիռ աստծո գործությամբ բանաստեղծին ևս հրավերք է հղում վրեժխնդրության՝ հրեղեն ու անզիջում վենետայի:

Ամեն, ամեն ոք շնչավոր ու անշունչ՝ ոգի առած. ասք են ոգում ու հազարաթև թևին տալիս ոսկեծղի ժամադիրին.

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 516-517:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 518:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 522:

Նունեն որպես վերջին ընծա, կտրեց իր ծամը
ու զոհված զինվորի մատների մեջ «տեղադրեց» ծաղիկների
հանգույն,

որի անվերջ գուրգուրանքից շիրմի վրա աստղավորվում է կարոտը,
և հողը դառնում է զարմանալի բուրիչ ու անդավաճան¹⁸ ...

Այստեղ Քրիստոսի մի կոտրված, հուշ դարձած ծաղկի՝ Կոմիտասի ապքն է ու
երազներից կիսատ՝ երազ հյուսող Նունեի սիրաշողը, որ սեմնակիրն է ժամա-
նակների՝ սիրո, հուշապատումի սերմնակիրը. դեռևս նորից մահտարածամ է հողում
ավետյաց երկրի ու արյան պար.

Մև սամումը եղեռական մոլեգնում է Արցախական
սուրբ լեռների մեջ...

ու անվախճան ոջլոտությամբ ահագանգում է չարություն...

Այո՛, ճակատագրից հասցված «կտրուկ շրջադարձերը» այլևս պատմություն են
վարքագրում, պատմությունը մի հինավուրց երկրի՝ Արցախա Տան...

Գրական երկի ստեղծագործական ընթացքը, հարկավ, լի է բանաստեղծի
հոգևոր բևեռացումների, ունակությունների գերլարման ու ունեցած տաղանդի
առկայծումներով, խմորումներով, հում նյութի դասդասմամբ, պատումի քնարակա-
նությամբ, էպիկականությամբ, միֆականությամբ և շերտերի, հաճախ կանոնավոր,
մեծավ մասամբ, անկանոն տաղաչափությամբ, ռիթմիկ մատուցմամբ, երևակայական
անչափակիր թռիչքով, ոգեղեն խտացումներով, ներքին ուժերի հնարավոր
խմբակցությամբ, այո՛, արցախյան գոյամարտը, նրա դրդապատճառները, ճանա-
պարհները... դարձել են ասքի՝ «Քրիստոսի ծաղիկների» տաք երակը...

Մտահղացման ազդակները, գրգիռները՝ արցախահայության ազգային
ազատագրական կռիվներն են, նույնիսկ բոլոր նրանք, ովքեր միանգամից են ելել
կռվի... Այդ անտես, անմարմին, պարադոքսալ խոկումներով լի երկի՝ «Դադարների»
ստեղծման, փիլիսոփայական, առասպելական, քննական, գրական դիտումները
հետաքրքիր տիպական բացումներ են խոստանում, ու բացումներն այդ գեղար-
վեստական պատկերների մետաֆորիկ, այլաբանված շերտերն են հյուսում, ու
ստեղծվող պատկերները բառաբարդումներ, բառաձևույթներ են երևան բերում՝
հակոբյանական ռճային ինքնատիպ ցուցումներով:

Ասացողի ընկալումը և բանաստեղծական ընկալումը արդեն վիպական
պատումին ու հարալեզի մոգությանն են տրվում՝ ավանդապատումին, որ բնաբնույթ է
այս քերթության մեջ. Մեղրաքե՛րձը կարծես առասպելախառը նվագ.

«Ականջդ դիր քարին, քերձը գվվում է՝ ճեղքերում այնքան մեղվաընտանիքներ
կան վայրի, ականջդ, դիր քարին՝ հմայանքի ու կախարդանքի այնպիսի՝ նվագներ են
հնչում քերձի մեջ. քարակեղևի տակ աղբյուր կա, որ քարե երակներում խաղս ընկած
վերուվարում է, ապա բավականին ներքևում ոտուձոց քնած բլուրների արանքից իրեն
ցույց տալիս¹⁹...» :

Որտե՞ղ է իրականը, որտե՞ղ՝ միֆականը..., չկան ուղն ու ծուծը... Իսկ բոլոր
ասքերում էլ, մանավանդ, արցախահեն բանքերում հերոսները դալի են՝ խենթ, պել.

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 524-525:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 530:

«Էն, որ ասում են՝ Զառունց խենթեր, իզուր չեն ասում: Էդ մենք ենք... Զառունց հավերն էլ կրթված են, բայց մեկ է, դրանցից ոչինչ չի փոխվում, խենթի անունը մնում է էլի մեզ վրա»²⁰:

Այսպես, Զառունց խենթ Գալուստը ուզելով, թե չուզելով, չփրկվեց մեղադրանքից, ու հակա կոչվելուց... կորավ: Պատումի շունչը շեշտակի ավարտով եզրագծում է. «Թեկուզ Զառունց ցեղին են խենթ ասում, բայց մեր տեսածը տեսած է՝ ամբողջ գյուղով էլ գժեր են», - եզրակացնում է հեղինակը: Պատումի շարունակվող էջերում Զառունց հերոսապատումի շարքի Գալուստը տարիներ անց Արցախի նոր կռվում «Ռուսաստանից կամավոր եկած և մեր կողմից կռվող յոթ հայերից մեկը, էն որ մի օրում երեք գերի է վերցրել թուրքերից՝ ինքը մենակ, շատ է նման Զառունց Գալուստին, թեկուզ մի քիչ, ոնց որ ռուսի արյուն էլ կա մեջը»²¹, ու հայրենիքից մենակ մի աղբյուրի անունը գիտե, որի պատճառով հայրը քշվեց Սիբիր:

Իսկ փոքրիկ, անչափ փոքրիկ հյուլք-նորավեպիկները շարք են դառնում, հիշողություն, ասք, արցախապատում, ուր արդեն արցախյան գոյամարտն է, ուր պատերազմ ու պատերազմ չէ, պատերազմի հետք ու կորուսակիր, լուռ ցավ է...

անտիստորֆե -ու.

Թաղում: Թաքում: Անլաց: Անծպտուն: Անթափոր²² ...

Հրաշք է ու հարության տաղ, հրաշք է ու անմար սպասում՝ դեպի վեր համբարձվող, խփված տանկից՝ նրա գեհենից սպրդած, մեն-մենակ փրկված, կենդանի, անկենդան սրտոտ, ուժեղ, պինդ, ոչնչից չերկնչող Մհերի խաչերակ սիրտը, աշխարհի սիրուն սեր բերող արցախյան պստիկ ու տիեզերաչափ սիրտը, ու վիպասքը գգվում է ներքին հաղորդումից ու շվարանքից: Հեղինակը շվարած վերջաբանում է. «Մեկ էլ տեսանք՝ էդ քարից կրակ բարձրացավ, գնաց ու թևերը բացեց»... Դա շապիկի մեջ թրատված, քարի վրա դրված, Մհերի ծնողներին որպես վերջին մասունք տարվող՝ Մհերի սիրտն էր..., որ պեծին տվեց ու աննյութականացավ, վեր համբարձվեց՝ որպես Քրիստոս ու Քրիստոսի ծաղիկ... Քանզի «Միրտը թռել էր»... թնին տվել բնավեր հավքի նման:

Իսկ Մուհամեդի «անմեղ» գնդակից ճյուղակոտոր հավքի պես արյան ցուլեր մաղելով, թփրտող Մալխասանց Սուրենի աչքին անվերջ երևացող դիվահար պատկերները, որ ընդունայն ու ընդունայն չեն, հուշ ու արթմնի են ու... ստվեր, անմարմին, ցուլ արնաշուրթ... «Էդ գիշեր Ղաշխա խութի հանգստարանից մեռելները մեկ-մեկ վեր կացան քնից՝ ծեր թե ջահել, գյուղում ուրիշ ոչ մեկը չկար, զենք առան...»: Հակոբյանը տիեզերական ժամանակին ու խոհին խոհակիր, դառնում է հարցում ու հայեցող. «Տեսնես ի՞նչ մտքով է ամեն օր Մեծ քարի վրա իջնում երկինքներ կտրած-եկած հսկա աստղը: Ո՞վ կասի: Գուցե այն տղան է՞րը, որ գիշերը աստղերի թևով թռչում են: Մեծ քարը երբեք չի փոխվում՝ երբ էլ նայես՝ ինքը Մեծ քարն է»²³, - փիլիսոփայում է հեղինակ-վիպասացը...

Հեյ վա՛խ, քերծ Գևո, սահման ու անսահմանին, անցյալին մերձ, դու լաց ու

²⁰ Նույն տեղում, էջ 533:

²¹ Նույն տեղում, էջ 535:

²² Նույն տեղում, էջ 539:

²³ Նույն տեղում, էջ 550:

խինդի քավոր, ցավի ու ուրախության ընկնավոր, դու քերծ Գևո, խինդո՜՜ երեխա, ճիչո՜՜ ճյուղակոտոր հրահավաք, թնակոտոր ու... դու, ուսերիդ տանկ՝ արցախցու բաժին փրկությունն ուսերիդ, դարձյալ քերծ Գևո՜. իսկ ասացողը, որ ժողովրդի շրթից պոկված ասքերը շրթե-շուրթ, շյուղե-շյուղ հավաքել, մեկիկ-մեկիկ բաժանում է ճամփաներին՝ դեռ ոտք չտեսած, դեռ համբույր չքաղված օրհորդանց շրթանց պես՝ կարոտներից, երազներից պեծկլտին տվող, ո՞վ է վիպողը, Մաթենիկ տատի գիժ թոռը՝ Վարդա՞նն ասացող, թե՞ շուրթերը ժողովրդկանց..., ճամփանե՛ր, ճամփանե՛ր..., ասացումները ընկնավոր ու երկնավոր են, գրադ ու ալազանի փողերից ելած սարսափն արհամարհող, հեզնող. Հեյ վա՛խ, քերծ Գևո. «Քերծ Գևո են կնքել ընկերները: Ուսերին տանկ են դրել՝ պահել է: Առանց չափազանցության: Կանի: Ես գիտեմ նրան, տեսել եմ, հավատում եմ»²⁴, - հաստատում է բանաստեղծը...

Ոչ հեռավոր, Քրիստոսի թվարկության 5-ամյա և ավելի վաղ ժամանակների՞ց չէր, որ ամեն մի գրական երկ, ժանր բանահյուսություն էր կոչվում, մինչև որ սեղմվեցին նրա սահմանները՝ մնալով բանահյուսություն...

Վարդանի գիրքը կարծես իր լինելությամբ հանում է փորձաքարը և վերադառնում իր տոտեմական ժամանակների վսեմական ժամանակները՝ կոչվելով բանահյուսություն. այստեղ ամեն ինչ ցավի, կրակի, արյան, ծննդի, երգի, լացի, կորուստի, ծիլ ու ծաղկի, կապտակապույտ հողի, Էրիկ Ճուտոյի-Սիրունի, աստվածներից արարված Կոմիտաս-Նունեի, Քերծ Գևոյի, չընդհեցի Մուրադ՝ Մյուրատ կոչեցյալ Նեապոլի արքայի և նորից չընդհեցի Վալերիանի՝ Մադաթով կոչեցյալի, 14-ամյա նոր հրաշքների՝ Միտ Սպարապետ-Բալայանի, 16-ամյա Հովիկ Բալայանի (որդիներին), ամեն ոք՝ անշունչ ու շնչավոր հյուսք են, բանահյուսք, բանասացություն, վեպք հնոյն ու նորոյն կամ վիպասացություն՝, գուցե թե՞ թուելյաց երգք... այո՛ Արցախատունը վիպում է, թվարկում, ասացում, իսկ... ասքի հրեղենությո՜ւնը, թթվահամությունը, բուրազեղությունը, արքենի պահվածքը, թուրկեծակիությունը հենց արցախցու ծրությունից են գալիս, արցախցու անկրկնելի-ավանդական փիլիսոփայությունից՝

հա՛յ ընք,
վա՛յ ընք,
ըստծու թա՛յ ընք..., -

ապա թե՛, -

հըյա՛վուր ընք,
սըվա՛վուր ընք,
թըվա՛վուր ընք..., -

գուցե թե հենց նրա լեզվի հրեղենությունից՝ «Մեր կիրը յըրգինքանա կաթալ» փիլիսոփայությամբ, հարկա՛վ, թե հենց Մարգսի տաղանդավոր լաճ Վարդանի բժժանքներով լի իմաստնախառնարանից, ուր քաղցր և հրեղեն բժժոցով վիպասք են հեգում թվակիր ու անթվակիր եղելություն-տաղերը, խաղիկները, քերծում բժժող մեղվապարսն ու ջրապարսը, շի՛թ-շի՛թ գլգլոցով ու... ո՛չ ավարտն է երևում, ո՛չ սկիզբը...

²⁴ Նույն տեղում, էջ 552:

Իսկ քարինտակցիների հերոսամարտերը, հրաշամարտերը, այս արցախցիները՝ ազալլու-մազալլու՝ հրաշակերտողներ. «Քարինտակը պլթալթում էր կրակի ու արյան մեջ: Ձյունասպիտակ հրեշտակները Ղազանչեցոց եկեղեցու և Կանաչ ժամի նախաքանդակ կամարներից պոկվել, եկել, թևերի շոյանքով բալասանում էին վերքերը զինվորների, հավաստ ու հույս ցրում մանանայի պես, քարինտակցու ուժն ու կորովը բազմապատկում էին: Շենացիների աչքի առաջ Վազիֆի միջով յոթ գնդակ է անցել, բայց այդպես էլ նա մնացել կանգուն, կովել է մինչև վերջ: (Նահատակվել է ավելի ուշ, 1994թ., գենքը ձեռքին): Ինչ տղաներ զոհվեցին, ինչ տղաներ... Նրանցից ոչ մեկը չի եղել մինչև այդ Տղմուտ գետի ափին՝ 451 թվին, բայց այդ օրը՝ եղավ... չի եղել Մուսալեռում արծվենի..., բայց այդ օրը եղավ, ու «լաց եղան թրքաց մայրեր»²⁵:

«Մարդարապատում..., հայ քաջորդիներով Քարինտակը առավել Քարինտակ եղավ...» ու հաղթություն եղավ. «պատում են՝ այդ օրից սկսած, ամեն օր լուսաբացից առաջ արծիվները գալիս երամով շենի շուրջ կանգնում են՝ ամեն մեկը մի ժայռի վրա, հսկում Քարինտակի առավտը, իսկ լույսը բացվելուց հետո թռչում են երկինք. «Էն մեր սուրբ նահատակների արթուն ոգիներն են, տղերք»²⁶ ու ե՞րբ է երգին, ազատության ճանապարհին, սիրո ծննդին վախճան եղել, երբե՞ք...

Բանավորացը և ժողովողացը գիրկընդխառն են Հակոբյանի «Քրիստոսի ծաղիկներում»՝ պատումի վիպականությանը արյուն ներարկող. «Մակիչին օժը շուլուղեն մաչին ա՝ հինչքան էլ վեր տխուր ինի: Մին էլ տեսեր կովեն ամենաթեժ վախտը Մկրտիչին ասումա. «զարյադկաս» պրծնումա, մին պեն պատմե: Լիա վեր «դադարը» սկսվումա, Մկրտիչն էլ ընդեղ ա լիզուն խող տամ»²⁷ ու «գյոռբագյոռ» Մելիք Շահնազարի իշութունանան փիլիսոփայում...

Իսկ Հակոբյան գեղագետի փիլիսոփայությունը... որերորդ անգամ բռնում ու «Մեր ասպետ լինելը թուրքի համար հեչ բան է: Մեր ասպետությունը թշնամին թուլության է վերագրում և մեր ետևից գալի՝ ս է, քանի տարի. ճիշտ է ասված՝ մինչև որ չկանգնենք, մի լավ ծեծ չտանք ու շան լափը գլխին չթափենք գալու է... Անապատի գուրգա տեսել՝ էս, տաք ավազներից ցնդած-հարբած, կտրված գլխի տեղ նորն է բուսնում, մեկի տեղ՝ տասնմեկը: Պիտի մեջքը ջարդել»²⁸, եզրահանգում է բանաստեղծը: Թուրքին քննելով մի այլ տեղում՝ դիտում է. «Թուրքը միայն չհայտարարված կովում է հաղթում: Նրա գենքը շողոքորթությունն է ու խարդախությունը... Նենգ է: Եվ սա մեր դժբախտությունն է»²⁹:

Շուշիի երանելի ազատագրումը հեղինակը հայ զինվորի «պատվի պատիվը պահելու խնդիրն է» համարում, իսկ դա նախնիներից եկող սուրբ պատգամ է... իսկ Շուշին «Անիի փոքր քույրն է»:

«Իսկ երբ մերոնք ազատագրեցին Շուշին, հրաշք ու զարմանք էր պատել բոլորին. առանց զանգ ու լեզվակի Ղազանչեցոց եկեղեցուց (երկնքից էին գալիս) սկսեցին արևազիլ դողանջներ հնչել երկար ու ձիգ՝ տարածվել հայոց աշխարհով մեկ»³⁰:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 556:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 558:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 560:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 564:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 565:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 572:

Իսկ Վիշապ Դավոյի պատո՞ւմը, որտե՞ղ է սովորականը, որտե՞ղ՝ անսովորը, որտե՞ղ է երգը, որտե՞ղ սպանողը... ու «Դուլուլվենք քերծը, ինչպես ասում են, յոթ անգամ յոթանասուն քարայր, ծակ ու ծուկ ունի, բայց ամենագլխավորը քերծի ծերից մինչև գետի հատակը գնացողն է՝ ծավվեծալ, օձագալար, նե՛ղ... Դավոն իջել էր այդ անցքով, դիրք բռնել ու... նահանջս որն է, ետ գալս որն է, փրթում է ագերիներին... Դավոն երևի, որ սուտ չլինի, քառասուն-հիսուն ագերու գրողի ծոցն էր ուղարկել... Բայց փամփուշտները պրծել էին: Մի քանի հատ պահել էր նեղ պահի համար... թուրքը շշմել էր... Դավոն ժայռի ներսից երգում էր ու»... երգից, բառերից արդեն «արյուն էր ծորում»... թշնամին փորձում էր Դավոյին կենդանի վերցնել, բայց զուր, ու թշնամին հրամայեց. «Ձեռքերդ վեր...»: «Ես իմ պապն եմ, տղաք, պապիս ձեռքերը ոնց բարձրացնեմ թուրքի առաջ... Զէ՛, էդի չեղնող բան է»... Վիշապ Դավոն կրծքի շղթայից կախված վերջին գնդակն իրեն բաժին արավ... Երբ վրա հասնող ընկերները «Դավո» ճչացին, ուշ էր արդեն: Դավոն փլվեց քերծն ի վար, դեպի գետի խորխորատները անմատչելի: Այդ պահին թեպետ ժածք չեղավ Գյումրիում, բայց նրանց տանը բոլորը ցնցվեցին Դավոյի մայր Հերիքնազի սուր ծկլթոցից. «Տղուս բան եղավ»³¹:

Հակոբյանի պատումի կարգը մեծ էպիկականությամբ վավերացվում է յուրաքանչյուր նորավեպիկի մեջ, պայթուցիկ ու շանթ է արձակում, հուր, երկնեղեն մանանա, թե...

...Երկինք ու երկիր դորդացին, ժայռի փլված բեկորները իրարու եկան, և Մհերի պես քարայր մտած Դավոյի երգը սկսեց վարարել անկանգ Հաքառուի պես...»: Իրապատումի հետքերը այլևս հետքեր չեն, քանզի վիպասքի բեկոր է այն դառնում, երգվում դարսեցու թոռ Վիշապ Դավոյի պես. ավաղ»: Թեպետ առաջին կովում նահատակվել էր Վիշապ Դավոն, բայց ամեն մարտի էլ շարունակում էր նրա երգը նեղել թուրքին՝ նրան հասցնելով վախի ու խելագարության դուռը:

Պատումի շունչը արծաթագոծվում է, հերոսականանում. «Տղաք, ես ես չեմ, ես իմ Արմենակ պապն եմ, երգեմ՝ լսեք»: Ու հնչում է ժայռից ժայռ, Հայոց աշխարհով՝ Արցախից մինչև Մուշ ու Արդահան, արձագանք է տալիս կրակե երգը՝ երդումի հանգույն. «Հայոց երկնքով անցեք հավքեր իմ սիրուն, Քաջ Հայդուկից բարև տարեք դեպի տուն»³²:

Քերթվածը, քերթությունը հզոր է ժողովուրդ ու ժողովրդականով, որ մետաֆիզիկայի, միֆոլոգիայի, էպիկականության, հզոր հուզականության լիցքերը դեպի որոնման ու գտնման, սահման ու անսահմանի դիտություններն են մեկնում... ու բանատողը ըմբոստ ալիք է դառնում, բռունցքված հեղեղ, իսկ բառաշերտերը լեզվամտածողության, բարբառային ու գրական պատկերավոր դիտություններ, սքանչելի կատարումներ...

Իսկ արցախցին պորտը կտրելուց, կապուտակ երկինքը դիտելուց արդեն մինչև ուղն ու ծուծը փիլիսոփա է, քանզի Հակոբյանի հավաստմամբ. «Ասում են՝ սարերը սովորություն ունեն, գիշերները, լուսնալույսով հարբում, շրջագայություն են անում երբեմն: Դա լինում է հազար տարին մեկ: Էդ մեկի օրն էր: Էդ մեկի պահն էր: Ես ու Մեծ սարը հանդիպեցինք: Կռիվ էր: Տարին՝ սև սանդաքար: Բա, ասում են՝ սարը սարին չի՞ հանդիպում»³³:

³¹ Նույն տեղում, էջ 575:

³² Նույն տեղում, էջ 576:

³³ Նույն տեղում, էջ 577:

Այո՛, ասացումը դառնում է գոյ, առասպել-քերթված, հուշ-կարոտ, հարալեզ-ների լեզբին կարոտ մրմռացող վերքեր, ու Վարդանական ասքաթերթոններում զարմանահրաշ բաներ են կատարվում, ո՞վ գիտի, իսկ որ մեկիկ-մեկիկ մեռելներն էլ են ելնում ու կռվի նետվում, դա հաստատ է, էն որ սարը սարին կհանդիպի, գիշերներով սրանք էլ վեր կկենան ու կշրջագայեն, իմաստունի սովորություն է, մեկ էլ, երբ հույժ կարևոր ծրագրվելիք կա, վկան՝ մեր Մեծ Տատն ու Պապ, թերևս նրանք էլ... ու վեր կկենան, կշրջեն Արցախական աշխարհով՝ սար ու ձորերին մերձ, ու խնդիրք կհանեն, կռի՞վ է, չէ՞, «տարին՝ սև սանդաքար» հա՛, իհարկե, սարը սարին էլ կհանդիպի, յարը յարին էլ ու... էլի շատ ինելառներ, թե պետք է սարերն էլ՝ այրուձի, կելնեն մարտի, թե պետք է Ղարսեցու թոռ Վիշապ Դավոյի երգն էլ, Յից քարն էլ, Քար աղբյուրն էլ, Ավետիք Բահաթյանն ու Մուշեղ Աբրահամյանն էլ, Շուշին ու Անին էլ, Քիրսն ու Արցուն և Մադաթովը, Մուրատը՝ երկուսն էլ Ավետարանոցից, թեկուզ կռվում էին մեկը Ֆրանսիա՝ Բոնապարտ, մյուսը՝ Ռուսաստան՝ Նիկոլայ ներկայացնելով, հա՛, կհանդիպեն Քիրսն ու Մոռով, Սիփան ու Ռեսկան... Հե՛յ վախ, Ավո և Նժդեհ, Տիգրան Մեծ ու Սահակ Բագրատունի, բա՛...

«Ծմակի ամեն ծառ զինվոր է դառնում ու կանգնում տողանի: Իմ Սարգիս հոր սարերն են: Ո՞վ էլ էլ էլ էլ՝ ջան սարեր, ջան արև, ջան Ղարաբաղ»³⁴:

Իհարկե, կհանդիպեն այս լույսի տակ չհանդիպելին ու հանդիպելին, աստղերն ու արև, անձրև ու հող, համբույր ու մահ, կյանք ու բույր... ու կբուրեն դեղձենու, ծիրանենու, լոբենու, վարդեվարդի բույրերով, անթուփ կման, բայց՝ զգլխիչ ու անմար կարոտներով նահատակ, ե՛րբ էր...

Վիպասքի մուտքը հնամենի «Երկիր սրբավայրն» է նախանշում. քերթողը՝ իր ներաշխարհին, զգացմունքների հրդեհին, խոհածությունների մետաֆիզիկային, փնտրումների տիեզերահեն ու անտեսանելի անսահմանությանն ու անդնդախոր ծերպերին ունկնդիր, հոգու ու սիրտ աչքը հառած ծնունդների գաղտնագրերին, որոնումների մեջ է: Իսկ աշխարհի տալիք ու առնելիք, մաֆիոզ պահվածքից ելնող գերհագեցված մեխանիզմով սարքերը վերջնական նպատակով արյուն են ոթում, փորձում հին քերթողական, դասական ոճ, զարդանախշային պոետիկա (անտիկյան ու ցալլ ժամանակների տեսք), քննողական, աստղագիտական, փիլիսոփայական-իմաստասիրական պատմություն, լինելություն ունեցողներին ոչնչացնել. հարկա՛վ, քերթվածը-բանաստեղծությունը միշտ և ամենուր անկախ պիտի լինի այս ամենից, բանաստեղծությունը պիտի մնա մաքրամաքուր երակ՝ մարդկության փչացող մարմնին փորձելով իր երակների ավիշի միջոցով թունազատել ու կենդանություն բերել, ներարկել մաքրամաքուր սեր: Բանաստեղծը՝ Հակոբյանը, այս միտումներով է անհանգիստ ու մտքի մծույզը ձգել է նախնականության երիզներ, եզերքներ՝ փնտրելու դեռևս անաղարտություն՝ ասրափայլ հանդերձներով սերն ու այդ սիրուց խողված տիեզերական հղումներ բերելու ու թարմացնելու անմաքուր ժամանակները: Ավա՛դ, հանդիպումը մնում է անգո, ժամանակատեսը՝ միֆ, աներևակայելի ու անհագնացող ցավը՝ անհույս, որը հուսաշող է դառնում վրձնելու լինելության կերպում հայտնված միակ վկաներին, որ գուցե ժամանակից ու տարածությունից դուրս են, բայց այդ

³⁴ Նույն տեղում, էջ 581:

անվերջանալի, աստված ու չաստվածներից նետահար բանաստեղծը բանաստեղծ է, ստեղծող, ինչպես՝ աստված ու... ինքն էլ անհնազանդ է, հետամուտ անչափ թանկագին խորհրդի:

- Նավակներս-աչքերդ, գույգ-կտրում-անցնում են անձրևների ու ժամանակների ծովերն ամեն, հեղեղները և կանգնում ինչ-որ ակնթարթներում՝ ժամանակից դուրս, ամենաերանելի...

Ինչ որ մեկը աղմկելով խառնվում է Աստծո գործերին... Հավիտենություն, աստվածներ, չաստվածներ, ժամանակ, տարածություն, աներևակայելի խորշեր, սեր ու երազանք, երազանք, կորուսյալ պատրանք, խորհուրդ ու վերագտնելու ահ ու սպանդ..., որ կա ու չկա, քանզի, միննույն է, աշխետ ձիու քաշը, որ Վարդանն է հիշեցնում, սովոր է տրվել սլացքին, բուրմունքին ու որոնել, որոնել, չափել անչափելիությունները, երազներին հաղորդ դառնալ ու կորսված այդ ճանապարհներին՝ յուր երազների ձուլները բույլ-բույլ բաժան-բաժան անելով հղել ժամանակներին կարծրացած...

«Հաղորդություն»-ը, որ «Երգ երգոց»-ից է բնաբանված, հաղորդվողին ևս մղում է երկփեղկ դռան երկփեղկվաբաց սարսուռների, ահա հոգիները սրբասուրբ շշուկներով դառնում են աշխարհիկ ցավ, աշխարհիկ լույս, որ ելումուտ է դեգերում անհասցե, անկանգ, ու քերթողը ինքը՝ սպասված, չճաշակած համբույրին ավելի խոհակիր, բանի խորհրդով անվերջ մանանա է առաքում կապտակապույտ երկնքին, սարերին, հանդերին, աստծուն, աշխարհին, որոնք ավելի սիրառատ են դառնում, խենթ ու խելառ, պսակի ծաղիկ, երբ նա՝ բանաստեղծը, շնչում է սիրածի անունը...

աշխարհը իմ աշխարհն է դառնում,

իսկ դու ասում ես՝ անունս մի տուր³⁵,

քանզի սրտի սիրելին գերադասում է սիրո խայտանքում չլսել առանց այն էլ այդ բացօթյա դասից խելակորույս, ամբոսաբույր շնչոցները, որ բազմանում, հա՝ բազմանում են...

ЗИНАИДА БАЛАЯН

ФИЛОСОФСКИЕ ПРОЧТЕНИЯ МИФОВ И УТВЕРЖДЕНИЙ

РЕЗЮМЕ

Арцахская национально-освободительная борьба, последняя, беспрецедентная, героическая страница политической судьбы Армении, полна неопишемых драматических эпизодов мужества и высокого военного таланта, которые послужили темой замечательных произведений искусства, художественной литературы в ее тематических различиях, характеризующих национальный идеологический строй: повесть, мемуары, рассказ, повесть, исторический роман, цикл драматических

³⁵ Նույն տեղում, էջ 583:

произведений, и были созданы литературными деятелями, участвовавшими в той борьбе, пережившими борьбу - солдаты пера...

Роман "Цветы Христа" - одна из жемчужин этой серии, с неповторимым всплеском мысли и души, импровизационными складками, экстравагантным проявлением таланта, автором которого является один из уникальных представителей современной армянской литературы, Вардан Акопян, мастер поэтических приемов, стоящий на пути Арцахского движения, борьбы за существование.

Суждения о культуре языкового мышления "Цветов Христа" приводят к интересным выводам.

Социально-эстетические представления Акопяна с его объективными и субъективными оценками и наблюдениями часто занимают единое пространство выражения. Система эстетики поэта выражает свои уникальные категории через прекрасное, благородное, трагическое и комическое. Удивительно как этот поток категорий эстетики в литературе вплетается в единое целое.

Система эстетических категорий с ее смешанными проявлениями предшествует жанровому многообразию романа, а последнее есть следствие авторского миропонимания, обращения к различным вопросам общественной жизни: философствования о национальных традициях, обрядах, верованиях, характерах, поведения и нравов, оценки сохранения ценностей, классовых тенденций, разделений, понимания концепции человеческих классов по отношению к искусству, литературе, кроме того, собственного отношения поэта, открывающего окно в человеческую мораль, политические и исторические явления.

Ключевые слова: Ницше, Монте, Кирс, безумцы Зары, повесть, мемуар, цветник Христа, Сардарapat, гайдук, Мров, Гево, аралез (древнеармянское языческое божество в образе собаки, воскрешающее храбрых воинов).

ZINAIDA BALAYAN

PHILOSOPHICAL READINGS OF MYTHS AND STATEMENTS

SUMMARY

The Artsakh national liberation struggle, the last, unprecedented, heroic page of the political fate of Armenia, is full of indescribable dramatic episodes of courage and high military talent, which served as the subject of wonderful works of art, fiction in its thematic differences that characterize the national ideological system: a story, memoirs, a historical novel, a cycle of dramatic works, and were created by literary figures who participated in that struggle, survived the struggle - soldiers of the pen ...

The novel «Flowers of Christ» is one of the pearls of this series, with a unique sparkle of thought and soul, improvisational folds, an extravagant manifestation of talent, the author

of which is one of the unique representatives of modern Armenian literature, Vardan Hakobyan, a master of poetic techniques, standing in the way of the Artsakh movement, struggle for existence.

Judgments about the culture of linguistic thinking in «Flowers of Christ» lead to interesting conclusions.

Hakobyan's social and aesthetic ideas with his objective and subjective assessments and observations often occupy a single space of expression. The poet's system of aesthetics expresses its unique categories through the beautiful, the noble, the tragic and the comic. It is amazing how this stream of categories of aesthetics in literature is woven into a single whole.

The system of aesthetic categories with its mixed manifestations precedes the genre diversity of the novel, and the latter is a consequence of the author's worldview, addressing various issues of social life: philosophizing about national traditions, rituals, beliefs, characters, behavior and mores, assessing the preservation of values, class trends, divisions, understanding the concept of human classes in relation to art, literature, in addition, the poet's own attitude, which opens a window into human morality, political and historical phenomena.

Key words: Nietzsche, Monte, Kirs, madmen of Zara, story, memoir, Christ's flower garden, Sardarapat, haiduk, Mrov, Gevo, Aralez (Ancient Armenian pagan deity in the form of a dog, resurrecting brave warriors).